

Ք Յ Յ Վ Վ Վ Ն

Ի ԿՐԹՑ ԳՐԻԳՐԻ ՄԱԿԻՍՏՐՈՍԻՆ՝

Վարժե երևու տարի անցաւ արգէն, երբ հայ յեժշկական ձեռագրաց մասին գծած ամիշե- կութեանց հետ՝ Գրիգորի Մագիստրոսի Պահ- լաւունաց բժշկական մէկ գործողը հրատարա- կեցի առաջին անգամ՝ Կ. Պոլսոյ «Արեւելք» օ- րագրին մէջ՝ Կաթողիկոսի Կոստէ էի Իսկիւ- տարու Ս. Խաչի Մատենադարանին մէջ՝ որոյ 228 թիւ ձեռագրի հատարին հինգ բժշկական գրութեանց չորրորդն էր՝:

Կարձ, փորրիկ գրու թիւն մին էր այն, որ իւր փորրկութեամբն հանգրւն մծ գրաւական մըն էր այս Գրիգորի Մագիստրոսի բժշկական հմտութեան, խնայեա կը գրէի եւ յայնժամ՝:

Մագիստրոսի իտալերէն հատուած մը այն լինել կ'ենթադրէի՝. Թարս եմ պի նշմպարու- թիւն շխալեցաւ:

Արի՛ ժ Ժաննալով այս սերնա վերնանել Մագիստրոսի Թիւրք իտալերէն, անսոյ որ 1890ին հրատարակեալ պատուովը նորա թղթոյ 59-ին վերջաորութիւնն էր միայն:

Ար փութամ ք հրապարակ հանել այսօր սոյն թաղթն ամբողջովին՝ որ ծայրէ ծայր բժշկական գրաւ մըն է, ի անգամանեական եւ բնականական գիտութեանց կենդեցիկ ծանօթու- թեամբը՝ զորս կ'ուղղէ աւ Կիրակոս Ժնուս յոյն գրչի մը:

«ԱՌ ԿՐԻՆՎԱՍՍ ՅՈՐԵՆ ԳՐԻԳՐ,»

«Դուայ ի. բնի մէջ բազմութեան ամբողջի, իմաստան եւ անժողի առաջի մեր, յորժամ դաւ տողութեան պարագեալ արարանքին հետա- նել զձիւ ի սերկեան անուր. ինչ այսպէս հար- ցեալ զմեզ հաւանեցար ասել թէ՛ Կրիստէ եւ ինձ սքանչելի իմացեալ յամենայն գոյացութիւնս. միանգամայն բաղկացեալ՝ ոչ երկնի եւ որ ք իմայն եւ ընթացք արեգականն եւ լուսնի եւ կաւ ծառք անաղկաց, եւ ներգործութիւնս որ ի նո- ցանց, քն ոչ ասրերք, եւ ք ծով. եւ ոչ եր- կիր, եւ զորս այն բուսուցանէ, այլ միայն սքան- չելի եւ ինձ մարդկային բնութեան արեգականցն

ներկործութիւնն, եթէ զերկր տգորագոյնն թն այն զորքամբեղուն ճաշակս իւր զօրէ արիւնա- ցուցանել եւ բաշխել: Այսօրիկ էին քոյն տող- րացութիւն ժանկական անսիրութեան կամ ան- տեղութեան: Ղոր մեր ի պատկառանաց պարա- ռեալ բազմութեանն, ոչ կամեցաք զբեղ իւր անսեղեղակ ի ձն մարտնիս զի արտեմայն: քանդի այսպէս սիրալիս երբեմն իրաւեաց զմանկունս իւր: եթէ մի կարծեցեցնք. իմաստնոց հասեալ առ ք բեղ պատկառանս սակս ուսումնականին հա- տուցես նմա ի պատճառս Ժաննալովն որ ոչ ուղղապէս տրամախոհին ի միջոց ձնմարտնի: քանդի պատկառեալն կամ՝ տրամախոհ ոչ եր- բէք կարողանայ ընդունել զվարդապետութեանն գաղտնութեանն, այլ այսպէս հանցես ընաւ կար- ծեացն անսեղեղակն. կամ ի ձեռն գրչի, եւ կամ ուշեղագոյն եւ նորագոյն բանիւ. քանդի որ մակացութեանն են հասեալ, պարս Է նոցա զքնութեանն եմակային հետեւել, իբրեւ հիւ- տունս զիսայ՝ ոչ բունութեամբ եւ զօրութեամբ այլ որպէս ինքեանք ունել տեղի մակացութեան: Այսպէս եւ ամենայն արհեստից որքան կարողու- թիւն է իրին. ընդ նմին եւ մատակարարութեանն յարգարարն: Եւ այժմ քանդի բանս առ ձեղ ոչ կամեցաւ ձգիլ յաշխարհոյն տարացոյց: քան- զի այսքանեաց անկողն եւ. այլ զի սակա ա- խողեանցն էր ինդիր խռովմանս՝ եւ յիրաւի որանչանս ոչ սակաւ հհառ: Քայց միայն յայս- մանէ զի տակաւին խնդրես գտողայական եւ զիս- կագոյն խնդիրն: ոչ գիտես եթէ երկին եւ որ ք նմա. եւ երկրի եւ որ ք սմա. ամենեքեան տարա- ցոյց զմիւր մարդոյ նշանակէ: քանդի ինքն պարաւ ուարար զամենայն բնիւ բաղկացութեան գոյա- ցութիւնս. սեռաբար ի միջ տեսակի յատուկն այն նշանակեալ երեւակայացուցանէ: քանդի խնդրապատմին զերկրի ունի նշանակութիւնն, եւ զօրաւորագոյն երակք որ յուղից անտի զաստե- ղացն հհգից: եւ խոհանարութիւնն զորպէս մա- տակարարութեան ի բոլոր մարմինս իսկ երկոց աշաքն զարեգագոն եւ զլուսնի զընթացն, եւ զգայութեանցն կրկնակի եւ միակի զայլոց առ- անցոյց. եւ զտարեկոյ որպէս ի փմմանէ երբեմն ի բերանց Գորդիկ զթեմանայն նշանակեալ, եւ զբոսայինս զհիւսիսայինն. եւ զսկերս զվմայց, եւ զիս զարմատոց, եւ երակց զգնտոց, եւ զու- բովայն զծովու: իսկ մօրես եւ հերս, զմայրս եւ մանրայն մնաց մարմնոյն զբոսաւ եւ բոլոր մար- մինս զհոյ, եւ փռում իջ, եւ արիւղիսականին զլուր: իսկ անդական զլուսնութիւնն զհոյ. եւ քանդի տարակուսանս քն միայն արեգականցն

՝ Այս հատուածը հրատարակելու ժամանակ շա- նացուած է Մագիստրոսի բնագիրի սուղագրութիւնն լի- ուղին անօրինակ պաւնէ, թէ՛ Է շատ լիւսնոք աղաւաղ են յայտնաբեր, քն իմաստը շատ տեղ աղաւաղ. ԽՍԻՔ:

՝ Տե՛ս «Արեւելք», թիւ 1929, յոյժ 1890 յուլիսի 3:
՝ Տե՛ս «Արեւելք», թիւ 1926, յոյժ 1893 յուլիսի 30:
՝ Տե՛ս «Արեւելք», թիւ 1929, յոյժ 1890 յուլիսի 3:
՝ Տե՛ս «Արեւելք», թիւ 1929, յոյժ 1890 յուլիսի 3:

էր, եթէ զհարգ զյոքնաբերութիւն կերակուրան զօրէ յեղափոխել յարեւն, եւ կամ փառական զբարութեամբն յիւրաքանչիւր անդամն ընդ նմին զօրութեան առաքել, եթէ փանաք եւ փախտ անպատեհն ախտնդէր: զհարգ զայսիս ներգործութիւն տեւե եւ սոսկ արարանկել, յայսմ յոյժ մանկական եհաս քեզ տարախոհումն ոչ պիտես եթէ տեսեցնիլն ոչ զնա միտե եւ փանաք եւ յոսին քան զայսն ստեղծ, թէպէտ իւրաքանչիւր որ անդամ զիւրն արբանակել հաւատեցաւ ներգործութիւն: Այլ սա յոյժ զօրաւոր եւ քաջութեամբն ունի զիւրն բաղկացութեան զօրութիւն: զի ի ջղաց զսա զտեսնիլն ստեղծ պատառաւոր: հասկահաւ լատեալ բազմապէս մանուածով եւ յորձական եւ նրբապոյն երանօք շարապատեալ: իսկ ընտելեամբն ցրտին զօրին ծովու կամ անօթի ինքեղէն կամ այլոց գործարանաց զի տեսել կարացեց կենդանական եւ մնական հրդեհ, եւ ընթերցութեան արեան լերդին եւ լերդին: եւ զայսոսիկ կարճառօտ հաւատեցաւ հաստեղծ քեզ: զի եթէ կամօքս ի ծերութեանդ զմանկանն այժմ ուսանեց, ընթերցեցաւ զմատեանն երրորդ գաղափարի ի չորրորդում տառի յիւրում եպիսկոպական գիտն արամաբանութեանն որ ի սակս կազմութեան մարդոյն: Եւ զիստալիսն որ յառաջում մատենի ի բաղկացութեանն սերմն առուեան ցուցանէ յիւրումն յայտարարական մատենին: զոր ուղարկուեալն ասեն: Բայց եթէ զբոլորիցն կամօքս համառօտ գտանել: զի մի յատեալ տնայմամբ տարակուսեացեալ տարախոհական մատեղութեանն: աղէ սա ընթերցիլ ունեղապէս յորձակութեամբն: աղէ սա զգտարախոհական քո անտեղութիւն յայտնեցից քեզ: զհարգ ընդ միտս մարդկայինն բնութեան զարմանալ արտեղեացն արբանեկել, որ յորձապոյն կերակրօք եւ նմանապէս մարմնոյ ճաշակեմք մարմին ծրրեմնն այլոց գործարանօք օգնեալք եւ հնարութեամբն, եւ մաքրացութեամբն, եւ բժշկութեամբն, եւ արհեստիք, զգետնիք, տամբն, խորանօք աղարկացեալ բարատառօք, եւ ամենայն հնարաւորութեամբն, հաղիւ հաղ զմարմինն մեր սուղ ինչ պահպանեմք, եւ որքան կարողութիւն եւ իմաստութեամբն օգնեմք տեսնեալք, եւ որ այն այսմ հետեւին. իսկ ո՞ր գեղօք ոչ առուել քանդացեալ ընդ թուոյն, եթէ

զհարգ ի միոյ հատե անդապան եւ անյարմար պարսկական հասն այն զբարգորակ փետուր իւր ընդ իւրաքանչիւր մասնն բերե կենդանական. եւ որ այլ տեսակք թուոյն, եւ իւրաքանչիւր ամի յեղափոխեալ փետուրիս իւրեանց նոր եւ շքեալ լատ կարգի շարամանեալ նորոգին: եւ այն ոչ ի միում ժամանակի. զի մի կնտացեալ սողացեան զիւրահատ թշնամեացն, եւ այսորիկ յորձատեսակ եւ յայնտան մարմնն եթէ մանրամասնաբար թեւակոխեցեան: Ասպէս եւ շաղկապեց եւ գաղանական հաւք. եւ չորքոտանիք. բոլոր եւ փախելիքէ մինչեւ ցնդեալն եւ յարձուց մինչեւ ցճնճուլ եւ չղկիկան, եւ զայսոսիկ զամենեանն ի ձեռն արտեղեացն իմացի կերակրեալ եւ զկենդանութիւնն կրեալ: Եւ արդ՝ զի ոչ քանչապս կալաւ զքեզ սակա ճնճուլն եւ կամ այլոց սակարագունիցն հաւուցն. բայց միայն մարդոյն եւ այն արտեղեացն որ յիւրեան լատանձնեալ բերե զերկնի եւ զերկրի զօրութիւն. մանաւանդ վասն որոյ ստեղծաւ իսկ. իկ. եթէ զհարգ կերակրե զիւրաքանչիւր անդամն լատ իւրաքանչիւր բնութեան եւ ձեւոյ, զհարգ ի միում պարտիզ զյոքնաբան ծառա ի միոյ հոգե եւ ջղոց կերակրե, եւ զիւրաքանչիւր պատշաճ անդամ ի միմեանց եւ անշեղափոխ յառաջ բերե բնութեանն զօրութիւն. այսպէս եւ զբոլորս եւ զամենայն արմատս ի միում տեղոյ: քանզի մարմնոյն մեր նկարումն եւ կերպարանի տիպ, եւ անդամոցն բացորոշութիւն ի սերմնառութեանն սերմանի իբրեւ ի պարտեղք ի միում տեղոյ պարտաւալ. եւ իւրաքանչիւր որ զբերե բերե բնութիւն եւ ձեւ, եւ մերս թէպէտ եւ միով մորթով պարտաւալ է: սակայն ի մաս ունիմք ցրտին եւ ջրմինս. եւ որ այն բերե զիւրաքանչիւր զօրութիւն. եւ միող արեամբ կերակրին քանզի իւրաքանչիւր որ զիւր նմանապէս քարոզեցան զօրութեանն ինչպիսի, սոյնեմք եւ փառաբանան զօրութիւնն առաքել: բայց ոչ թէ այս միայն մեզ մարդկային սեռի պատահեալ եւ բնութեանն. այլ ամենայն կենդանական սեռի, եւ այս այսպէս: Բայց այսպիսի տկարագոյն մատեղութեան կամօք զքեզ ի բաց մեղ: զի զպատեհի անդապանութեանն նախուստ սչ կրթել քեզ լատ կարգի ձեմարանին հասանէ. քանզի որ այժմ սողաւորս եւ պղատնի հաւանեալ եւ թեւակոխութեանն: զհարգ այսմ ոչ տեղեմք, որ եւ ոչ յուսումնականն եւ մի բերելով նշանակութիւնն սորա: եւ ոչ պատկանեցուցանէ զքեզ պղատն յասնին իւրում, աներկրայնօք որ մի ծերամտեացն: եւ ոչ ոչ զանդեացն զօրութիւնն իմանալ, զհարգ աստու-

ծաբանութեանն զինքեանս կարող կարենն գող
և. ահա յիրաւի ուրեմն ասացեալն, եթէ ողջ ի
բանականէն յատուած աշխարհաւն ամբառնան.
Ըստ այնոցիկ հաւանեմք գող որք յազմամղին
տեղէ ելով եւ ի խաւարչտնն այն ինչ յարե-
գաին հայել ձեռնարկեն որք ինչոյ ժամուռ կու-
րանան: Արդ այսպէսոր յամենեւին մարմնականացս
յանմարմնն ձեռնարկեն մատչել. զոր առակե-
լով քերդութիւնն վասն խառնի եպիլատոսի: Եւ
զստաս ի վերայ ոլմպիոսի յօժարեցան զնել. եւ ի
վերայ սորա զտեղեւաշարժն բիւզն: որպէս եր-
կին ձեմարտն եղլոցի որ նշանակէ. ոչ այլ ինչ
եթէ իմաստասերք գողով կամեցան յամենեւ-
իմք նիւթականցն յանիւթականսն ամբառնալ.
այսինքն ի բանականէն յատուած աշխարհաւն:
Արդ զամենայն արամախոհութիւն ի վերայ ու-
սումնականին իմանամք գող: վասն որչա որպատն
նորագոյնիցն աւանգէր զուսումնականն առ ի յըն-
տանեցուցանել զամբարմին բնութիւնն. վասն որչա
եւ պիւթագորականքն ասեն եթէ յիրաւի լի սա
ուսումնական միայն. զի ի արամախոհութեանն
ունի զգգութիւն: իսկ որ ուսանեն բնաւորեցաւ
սրամախոհութիւն միայն է: քանզի միտք պար-
զաբար բնութեամբ գոյից է. եւ արգ ուսնալք
զայստսիկ. զմտքի գմէնը ոմանք կտակածեն յի-
մաստնոց ձեղտոց իբրու լի թարգմանեալք ի
մէնը: զհարգ հզօրագոյնն ելով քան զմեղ. ասեմ
առ այնտիկ եթէ այսպիսի ոչ իրաւացի տարա-
կուսանս զտեղե ինչոցի առաջի մեր: քանզի
թարգմանեալք ի պտղոմոսէ, ոչ ի յոյն գտեալ
էր զամենայն: որպէս եւ յոյնք յերթոյնցոց եւ
ի քաղզեացոց եւ ի յեգիպտացոց եւ ի յեթով-
պացոց. քանզի առ յոյնս յուսումնականն
միայն յարուգ երաժշտականն բնաւորեցաւ. եւ
զայլսն յայլմանէ թարգմանեալ եւ ժողովեալ:
իսկ մերոցն արիական արանց եւ արաքնոստէր
իմաստոցն, թո՛ւ ինչ եթէ յոյժ յաղիւղ եւ
զաւելք ամենայն արհեստից եւ մակաջութեանց.
որ վե՛հ ինչ նոցա հաւանեմք ելով քան զտրեւնցն
չկիւթագրանութիւնն ձեքոց ելլեալեան կարեւոցն.
լցն. նպե՛ս այժմ ցուցանէ ի նոցունք գպրութիւնն
մերս փառաբութիւնն առ ձերն վե՛հ հագոցն որ այժմ
եմ կարեւեցաւք: Բայց եկ գու ոչ ահա մարդ
իմքոք աշխարհ է: Եւ զերկիր՝ երկինք բնաւորե-
ցաւ. կալեն Տրաքային պղատուն: Եւ արգ որպէս
աւնի սերմն յիւրաքանչիւր անգամոց զընութիւն
եւ զգրութիւն. այսպէս եւ վերակուքն յիւն-
քեան զամենայն անշարմոցն զընութիւնն աւնի. եւ
զնմանագոյննպատաշահեցուցանէ քանզի ըզգապին
եւ զստակն եւ զանստապայմնի յուղիւնն եւ ի

սիրտն եւ ի լեարգն եւ. յայլ անգամն. եւ ըզ-
գառնագոյնն եւ զչիկորակ զընութիւնն. եւ զմեա-
ցեալ միւրսն սեւա թանձրագոյնն փայծաղն: իսկ
չուքն ի փամփոշան: եւ ամենեքեան օրոք ի միւս
իբրեւ ի կակալըն ի համաբարմառն ընկալեալ
մասն արեան ինչ ի լերպէն արեանանս. բայց
եթէ ոչ օգնեալանութիւն լցի ի լեզվոցն յաղիւն-
ն ոչ զքացանցութիւնն կարէ արտաքս հանել: Եւ
եթէ ոչ ի փայծաղնն լի լիւռ. եւ փոթոթ ինչ
մասն յանիւնգիկքն ձգեցէ. ոչ կարտութիւն
երբէք կերակրոցն լցի: Եւ այս ասակաւուք քիզ
նշանակութիւն ի մէնը. զի ծանկցես եթէ ի ձէնք
թարգմանեալ երբեմն այժմ կարեւորաբար ու-
սուցաք քեզ: քանզի սովորութիւնն մեղուաց
զփոշետեսական ծաղիկ ժողովել եւ քաղցր եւ
անարիւն կերակուր մատուցանել եւ այս՝ այս-
քան:

Վարժէր որ ընդարձակ եւ մանրամասն տե-
սութեամբք բացատրէի Մագիստրոսի բրնց ոգին,
նորա մէջ տիրող բժշկական գաղափարներն եւ
վարդապետութիւններն թուէի մի առ մի, ի վեր
հանելով նոցա վարկը մեծասաներոց գարու-
մէջ, եւ արդի մեծաբժէք յարգն իննչուսաննե-
րորդ դարուս բժշկական հսկայ յառաջադիմու-
թեան հանդէպ: Բայց սոցն ոչ նուազ տաժա-
նակիր աշխատութիւնք հակառակ ինչ զանց կ'առ-
նեմ առ այժմ, ինչեւ որ հայ մամուլը կափարիւր
Մագիստրոսի բրնց լիցնող մէկ ձիւղ տպագրու-
թիւնը ծնանի, այն լիցնող՝ յորում ոչ միայն
կրօնական, այլ եւ պատմական, բուսաբանական,
կենդանաբանական եւ բնագնական չբնաղ վար-
դապետութիւններն առատ են լիւռի:

Մագիստրոսի մէն մի թուղթն առանձին ա-
ռանձին, կենդանի, խօսուն արձաններ են՝ ոլք
դարերով պիտի պատմեն դեռ նորա ներկուռ
հմտութիւնն ամենազանգիտութեանց, ամենագե-
ղեմեան ծածկանք բորշմելով նորա անմոռաց
անուան քով:

Մագիստրոսի անունը արգալայն մատենադ-
րական պատմութեան մէջ յոյժ նշանաւոր մեծ
փառք մըն է մեծասաներորդ դարու հայ բժշկա-
կան օրոմութեանն՝ որ անշուշտ ունեցաւ եւ զլլ
հայ բժիշկներ:

Հարկ է մեզ ուրեմն ունենալ իւ մեր ան-
մահն Մագիստրոսի անման լիցնող տպագրու-
թիւնը, որ արգալայն գրագիտութեան ամենամեծ
մէկ թերին պիտի լրացնեն արգարեւ:

Մագիստրոսի լիցնող ամբողջութիւնը, զոր
առիթ ունեցայ աւքէ անցընել, 192 էջերէ

բազկոցեայ բաւական մեծ հատոց մըն է, որ այսօր Ս. խաչի Մատենադարանին 224 թիւ շեռագիր մտերմը կը յօրինէ. նորագիր է այն, ծնունդ անկործ զբնի մը, լի տառասխալներով եւ լայզմաղան բառաւորներով՝ ողբ շատ անգամ գրուածքին իմաստը կը խանդարեն եւ առաջադիւրս կը գառնացունեն: Ընթարինակուած է այն «յոթ դեռ 1783, 1776-րդի Գոնէ-Լի-ն» բայց ուր եւ որով ձեռագիր՝ յայտնի չէ:

Երևան:

Տր. ՎԱՆՐԱՍԻ Բ. ԹՈՂՈՂՈՒՄՅԱՆ

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՈՒՂԵՆԻՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՓՈՔՐ ԱՍԻՍ

(Ըրում-խաբար եւ Գրք)

Ե.

ՍՈՒՐԻ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՆՔԸ

Մոսկ, 12 Ապրիլի 1890:

Ահա արդէն հայ վանքի մը մէջ զետեղուած ենք: Տախ մեզի խոյը մ'որուն բուր կահ-կարասիքն էր հին գորգ եւ մեծ որմնադարան մը խցին մէկ կողմն. պատերը մէկուկէ մեկը թանկ, յատկանման՝ կանարածն. կրածեփ, ցած գուռ եւ փղերի պատուհան երկաթի ճառնիւրով, կրակեփ մը՝ մեզ մը բարձր գետնէն, ահա ամենն որ այս կողման վանքի մը խցան գաղափարին բաւական ճիշդ կը համապատասխանէ: Աւելորդ էրան ձգանց պատճառաւ զարդացած էր Գեորգայ վէճը, գուռի երկարութեան կողմը մը մնալու տախպուռ եւր այս տխուր ընտանիքէն մէջ ուր ուրիշ զբաղում չկայ տնտեսութեան բաց ի որսերէն եւ ձիով եղած արշաւանքներէն, բայց միայն զինքն Մուշի մենաձեւ գաղափարը՝ ջուր երկու կը բաժնէ Արածանի եւ որ կը պատէ բարձրաբերձ լեռներով որոց գագաթն ունը երկնից կապուածն մէջ գուռը կը ցցուին կողմնակի տեսներէն: Այս երկար միջոցին տախի մենացայ ի մերձուտ գննելու վանքն ու բնակիչքը. եւ որովհետեւ վանքերն հայոց մէջ մեծ քեր կը կատարեն եւ Եւսրի Կարապետ ամենակարեւոր եւ ամենէն աւելի ուխտաւորաշատ վանքերն է, անգուռ չ'երեւար քիչ մ'էր-կարածից առիճ իւր նկարագրութիւնը:

Չանը-քերտի (գառնակարս եկեղեցի) առանձն է ըստ հայոց Ս. Կարապետ, որով չէր կոչեն հայք զՍ. Յովհաննէս Մարտիր: Ս. Գրիգոր Լուսաորդ չ'իմանաւ եւ այս վանքը. բայց շատ անգամ փրձած աւերած երկրաշարժով՝ միշտ ալ նորոգուած է մինչեւ ծրագրով՝ մերթն անգամ 1787թն: Առեւտրի մէջ մարտիկ եւ իւր կը յաւերճողան տնտեսութիւնն ու անայլուելի:

Ահաքը կառուցուած է լեռաց կողմի վայր՝ որ կ'իշխեն Մալլ գետանի հիւսիսարեւմտեան եւ այն լեռն նոցալին՝ որ գեղի ի հարստ ձգուելով երկարելով՝

կը սեղմեն զԼաւանին իրենց լեռնայնամէջքն մէջ ի կնիւն: Մենք որ կ'իշխողիք երաշտին ու ամայի լեռնադաշտներէն՝ Ս. Կարապետի վանքը միայնակ ու գրեթէ Գանիսուլ ինկած մէկ անկիւնը՝ մեզի երեւոյտ իբրեւ խաղաղաւէտ առանձնաբան մը մարած չէ՛նաւ հին քաղաքակրթութեան քանի մը յետասկիւններու: Անգամ մ'որ գուռն է գնդին աչքը՝ ու հայեցուածքն ինչ հեռանաւ այն զանգակաւորներէն որ այնպէս խիստ ստուերակուած են ի մայր խնամահատ արեւու ջերմութիւն նշլոյններէն, եւ հաճութիւն կը զգայ իւր ծրագրի շրջանակը նկատելու որ կայնեայ անտառայ կանաչութեան մէջէն որոշ գուռ կը ցցուի: Սակայն անհետ կը կորսուի նշլոյն յափշտակիչ տեսարանն երբ կը մերձենաւ: Ընկուածքն ու որմններն անխնամ պահուած կառուածաւորն մը կը նմանին: Իւ երբ ամենից գնդներէն մէկէն ներս՝ աւելի տխուր է ազգացութիւնը: Երկու բակեր վանատան այդպէս բարձր գագաթի կը կազմեն, որոնց միայն՝ հիւսիսարեւմտի կը կցին անտառ անկոփ քարերով կառուցուած յոռի շէնութիւնը, ուր գուռն է. միւսին՝ արեւելակողմն կից է մէկ կողմանէ թերատ շինուածք մ'որ այժմ արդէն գրեթէ աւերած է եւ որ զպրոց պիտի բլար, եւ Ս. Գրիգորի Լուսաորդի հինաւորից փղը մատուռն եւ միւս կողմանէ վանատան մէկ ճակատին կից ներքնազաւթին ուր է եկեղեցին: Այս գագաթի կը պատան միաշարտիկն կամարակապ խցիկներ, ուր եպիսկոպոսին եւ վարդապետաց բնակարանն են, ուր են նաեւ զպրոցի, ուխտաւորաց եւ վանքին այլ պիտոյից կարեւոր տեղերը: Ասոց ամենուն ծածկն ալ հարկ տեսն է, եւ բովանդակը նստմ, անփայլ ու խաթարուած:

Եկեղեցին հայկական ոճ ունի, որ անփոփոխ միակերպ է: Աւղանկիւնի եւ գրեթէ շորեղութիւն գլխաւոր մարմինը՝ որ քանի մ'անարապատահաններ ունի, կը բաւանց իւր վայր երեք գագաթն, որոնց երկուքը՝ սրածայր սարածածկ տանեք ուր զօսացած խոտ կը բուսնի, կը բուսուորեն ներքնակողման մատուռներ. իսկ երրորդը՝ անգագաթի կը բուսուորեն նաւամէջ. եկեղեցւոյն իւր մանրաշար լուսամուտներով: Այն մեծութիւն կայ, ոչ աղատարեւտ համարձակութիւն, ոչ վայելչութիւն: Գագաթն իւր խաչանիւններու եւ ուխտաւորաց քանդակած յուշադրութեան մէջ հազիւ կը տեսնուին քանի մը զարդաձեւեր՝ հիւսիսն եւ բաւական նուրբ քանդակուած որ լուսամուտներու շուրջ կուգը կը պատան: Դերքին կողմն միւսին է եւ մերի: Հաստաբերտ են սիւնները, իսկ գորգերն շատ խեղճ, ուր կը ծնւարդեն հաստաղայն: Սակայն նեղգաղափար կը շուրջ խորանն անկեղծ տախտակամանիլն եւ այն նուրբական իրեղիւնը: Նարանին երկու կողմն ալ մանրաքրոնք կան, ուստի կը մտնողի երկու մատուռն ձախակողմն է Ս. Ստեփանոսի մատուռը, որ ծոփ դուռագուռն է տախտակամանով, որ իբր յիսուն տարի յառաջ շինուած է ի վան, եւ որուն ոսկեգոյնը կը փայլիլ պայծառութիւնը այն իրաւամիշ ազատութեան մէջ: Մատարան մէջ կը հանգչին Ս. Ստեփանոսի նշխարը, եւ հոս է նաեւ Սմարտայ մամիկանեան զորովարի գագաթնը:

Աջակողման մատարան մէջ է Ս. Եովհաննէս